

Zbigniew Grzywna

Zagrożenia niemilitarne – siły zbrojne RP w ich zapobieganiu i likwidacji

Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 28, 46-65

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA
NAUKA – PRAKTYKA – REFLEKSJE
Nr 28, 2017 (46–65)
DOI 10.24356/KB/28/1

ZAGROŻENIA NIEMILITARNE – SIŁY
ZBROJNE RP W ICH ZAPOBIEGANIU
I LIKWIDACJI

NON-MILITARY THREATS – THE POLISH
ARMED FORCES IN THEIR PREVENTION
AND DISPOSAL

ZBIGNIEW GRZYWNA
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

ABSTRACT

Societies for centuries have been encountering various crisis situations. Human existence is full of constant changes being a result of critical events. Among them, there are crises related to natural disasters or industrial. The characteristic for natural disasters is their high degree of unpredictability. The best example are floods. When it comes to the industrial failures, these are the result of human error and can cause a lot of damage to the environment. It is crucial to pay attention to the fact that it is not possible to forecast with any degree of certainty nor to control potential risks, however, you can try to minimize their effects. All types of catastrophes or crisis situations are characterized by violence and unpredictability. Therefore, a quick commitment of adequate forces and resources is needed, depending on the circumstances. Therefore, the participation of Polish Armed Forces in particular phases of crisis management can have not only supporting role, but also a key one.

Keywords: crises, planning, management, natural disaster, the role and tasks of the army

ABSTRAKT

Spółeczeństwa od wieków spotykają się z sytuacjami kryzysowymi. Ludzka egzystencja jest pełna nieustannych przemian, będących wynikiem krytycznych zdarzeń. Wyróżniamy wśród nich sytuacje kryzysowe związane z katastrofami naturalnymi oraz przemysłowymi. Cechą charakterystyczną dla klęsk żywiołowych jest wysoki stopień nieprzewidywalności. Uwydatnia się to w szczególności podczas powodzi. Z kolei awarie przemysłowe są wynikiem błędów człowieka i mogą wyrządzić wiele szkód ekologicznych. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż nie jest możliwe pełne prognozowanie i kontrolowanie potencjalnych zagrożeń, istnieje jednak możliwość minimalizacji ich skutków. Wszystkie sytuacje kryzysowe charakteryzują się gwałtownością i nieobliczalnością. Zatem niezbędne jest szybkie zaangażowanie adekwatnych sił i środków do zaistniałych okoliczności, dlatego też udział Sił Zbrojnych RP w fazach zarządzania kryzysowego może mieć nie tylko charakter pomocniczy, lecz także kluczowy.

Słowa kluczowe: sytuacje kryzysowe, planowanie, kierowanie, klęska żywiołowa, rola i zadania wojska

Przedstawiony trzon tematu, jakim jest zarządzanie podczas sytuacji niosących znamiona kryzysu, był podejmowany przez polskich polityków, a następnie badany i opisany przez badaczy i autorów pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku, a wymusiła to między innymi reforma systemowa. Dopiero po tym okresie i po tzw. powodzi tysiąclecia, która miała miejsce w tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiątym szóstym roku, problematyka została dostrzeżona przez polskich naukowców, następnie poddana badaniom, które zostały opublikowane i nadal są uaktualniane w oryginalnych zbiorach polskojęzycznych.

Trzeba również dodać, że rozwój koncepcji zarządzania kryzysowego został zapoczątkowany przez stopniowe przeobrażenia, które miały miejsce pomiędzy podmiotami współczesnych stosunków międzynarodowych na początku XXI w. Towarzyszyły temu nieustannie pojawiające się przeszkody, które spowodowały analizowanie i przewidywanie zagrożeń na tle wyłącznie teoretycznym. Podczas analiz owych procesów, od początku stworzenia teorii o zarządzaniu kryzysowym rozpoczęto wdrażanie nowych

i niekonwencjonalnych elementów, które niebawem miały przygotować państwo i organizacje międzynarodowe do przeciwdziałania nieoczekiwanym zagrożeniom ze strony natury i cywilizacji.

Współczesne zarządzanie kryzysowe związane jest nieodłącznie z szeroko rozumianym bezpieczeństwem. Dlatego zarządzanie kryzysowe może kojarzyć się z siłami zbrojnymi czyli żołnierzami w tle, którzy wypełniają swoją rolę w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych, wiążących się z napięciem, ryzykiem i zagrożeniem dla bezpieczeństwa. Działania te polegają na zapobieganiu zagrożeniom, przygotowywaniu się na wypadek ich wystąpienia oraz przywracaniu, bądź utrzymaniu stanu równowagi. Zaznaczyć należy, że sytuacje kryzysowe będą występować, jednak skala zniszczeń zależy od odpowiedniego przygotowania się do ich wystąpienia. Istnieje więc konieczność profesjonalnego planowania, kierowania i kontroli, ostrzegania, informowania, przygotowania łączności, pomieszczeń zastępczych, planu przemieszczania ludności, logicznej ewakuacji, itp. W tych działaniach ekstremalnych powinny brać udział Siły Zbrojne naszego kraju, zgodnie z art.25 ustawy o stanie klęski żywiołowej¹.

Według jej zapisów, w procesie zapobiegania skutkom klęski żywiołowej lub ich usuwania na pierwszym miejscu są obowiązane uczestniczyć oddziały Państwowej Straży Pożarnej i inne jednostki ochrony przeciwpożarowej, Policja, Państwowe Ratownictwo Medyczne i inne jednostki ochrony zdrowia, Straż Graniczna oraz inspekcje, straże miejskie instytucje związane z sytuacją i wynikające z niej zagrożenia².

Celem tego artykułu jest zaproponowanie koncepcji racjonalnego podejścia do problematyki bezpieczeństwa oraz planowo wykorzystanych zasobów znajdujących się w Siłach Zbrojnych RP. Uważa się, że cały ten proces powinien być budowany na modelach już istniejących z wykorzystaniem doświadczeń innych w tym zakresie. Należy mieć świadomość i wiedzę, że użycie lub wykorzystanie sił i środków Sił Zbrojnych RP podczas sytuacji noszących znamiona kryzysu również stanowią wydatek budżetu państwa, być może większy niż innych podmiotów do walki z tego rodzaju zagrożeniami, aczkolwiek zgodnie w niniejszym artykule, będącym głosem w dyskusji, uważa się, że te siły wydają się być silnie zmobilizowane, zdyscyplinowane i przygotowane do ekstremalnych zagrożeń. Niemniej,

¹ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej. (Dz.U. 2002 nr 62 poz. 558, brzmienie od 25 07 2014.z.U.z 2014.).

² Strategia Bezpieczeństwa Polski z 2013 na podstawie Białej Księgi Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej.

nie należy uważać pozostałych podmiotów biorących udział w realizacji wspomnianych, i w ustawie opisanych, zadań za mniej przygotowane, chociaż ustawodawca w cytowanej ustawie zapisał, że jeśli siły i środki są niewystarczające, mogą być wykorzystane siły zbrojne. Na ten podpunkt³, autor powołuje się nieraz, nawet w niniejszym artykule. Zarządzanie w sytuacjach niosących znamiona kryzysu oznacza całokształt rozwiązań systemowych w zakresie zadań realizowanych przez administrację zespoloną i niezespoloną, a także władze publiczne. Na etapie planowania należy zatem uwzględnić współdziałanie z wyspecjalizowanymi instytucjami i organizacjami, mającymi na celu zapobieganie sytuacjom trudnym, a w razie ich wystąpienia, kształtowanie ich przebiegu w sposób odpowiadający założonemu poziomowi bezpieczeństwa⁴.

Takie postępowanie powinno być jedną z podstawowych funkcji władzy publicznej wszystkich szczebli i odnosić się do przewidywania, zapobiegania, przygotowania, reagowania, odbudowy i minimalizowania strat związanych z ewentualnym pojawieniem się jakichkolwiek sytuacji kryzysowych. Wymienione fazy zarządzania kryzysowego stanowią podstawowe elementy klasycznego systemu opisanego w ustawie.

W państwach Unii Europejskiej i nie tylko, przyjmuje się różne rozwiązania działań w sytuacjach noszących znamiona kryzysu; za modele uchodzą tu systemy: holenderski z preferowanym tzw. „łańcuchem bezpieczeństwa”; szwedzki z tzw. „siatką bezpieczeństwa” oraz brytyjski, wzorowany na amerykańskim – ze „zintegrowanym systemem zarządzania kryzysowego” powstały w Stanach Zjednoczonych w 1978 r. W odniesieniu do wymienionych systemów podczas analizy ustawy o klęsce żywiołowej zauważalna jest hybryda kilku systemów. Artykuł wspomina i ukazuje nie tylko zakres postrzegania zagrożenia, katastrofy, kryzysu, ale cały proces zarządzania kryzysowego w odniesieniu do zdarzeń, niezależnie od przyczyn ich powstawania. Zrozumienie tych kwestii pozwoli właściwie dostrzec problem, któremu należy poświęcić wiele uwagi a jest nim bezpieczeństwo oraz konieczność zapewnienia zrównoważonego rozwoju społeczeństwa, bez względu na uciążliwość sytuacji⁵. Sytuacją kryzysową, co wynika z de-

³ Ustawa z dnia 18 marca 2014 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2014. poz. 333, poz. 915. art. 18 pkt 1. Status: Akt obowiązujący. Wersja od: 25 lipca 2014 r.)

⁴ Por. Nowak W., Nowak E., *Podstawy logistyki w sytuacjach kryzysowych z elementami zarządzania logistycznego*. Łódź 2010.

⁵ Zob. Z. Grzywna, Niepublikowane materiały z rozprawy doktorskiej – *Koncepcja wykorzystania zasobów w sytuacjach niemilitarnych zagrożeń w województwie śląskim*, AON Warszawa 2004, s. 123–124.

finicji, jest określony zespół okoliczności zewnętrznych i wewnętrznych, wpływających na dany układ w taki sposób, iż zaczynają się i trwają w nim dynamiczne zmiany. Rezultatem tych zmian może być jakościowo nowy układ lub nowa struktura i funkcja w układzie istniejącym. Szereg groźnych i nieprzewidywalnych zagrożeń, różnego rodzaju proliferacja broni oraz innych materiałów niebezpiecznych, nawet promieniotwórczych, zorganizowana przestępczość międzynarodowa oraz masowe migracje ludności do państw europejskich, jakie występują w ostatnich kilku latach to symptomy i częste powody do zagrożeń niekoniecznie kryzysowych, ale możliwych do przekształcenia się w nie.

Wymienione zagrożenia oraz szereg ich pochodnych w znaczny sposób ograniczają poczucie bezpieczeństwa, stanowiąc poważne źródło destabilizacji we współczesnym świecie. Zarządzanie kryzysowe dotyczy wszystkich poważnych zagrożeń, które mogą paraliżować życie społeczne. Należy uwzględnić również wymagalność administracji państwowej od obywateli, zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym, art. 17 oraz art. 18 wskazuje podmioty zaangażowane; jednocześnie rozdział trzeci przywoływanej ustawy pokazuje zakres ograniczania wolności i praw człowieka i obywatela. W art. 22. pkt 2. mowa jest o świadczeniach osobistych i rzeczowych, co jest przedsięwzięciem bardzo uciążliwym, organizacyjne trudnym, finansowo drogim, wynikowo, mało skutecznym względem poniesionych kosztów, być może medialnym. Dlatego podstawą zarządzania kryzysowego są takie działania, które mają na celu nie dopuścić do zaistnienia sytuacji kryzysowej. Z tego względu trzeba zwrócić dużą uwagę na przygotowanie na wypadek wystąpienia możliwych zagrożeń, planowanie działań, podział kompetencji, zagospodarowanie przestrzenne oraz technologie i systemy zabezpieczeń⁶. Zarządzanie kryzysowe w Polsce opiera się na następujących zasadach:

- zasada prymatu jednoosobowego kierownictwa, czyli decyzje podejmowane są przez jedną osobę, która za nie odpowiada;
- zasada odpowiedzialności organów władzy publicznej, będąca regułą, w której odpowiedzialność wszelkie działania w zakresie zarządzania kryzysowego ponoszą organy administracji rządowej i samorządowej. Łączy się ona z podstawową rolą administracji państwowej, którą jest usuwanie zagrożeń i zapewnienie bezpieczeństwa w powierzonym sobie zakresie władzy;

⁶ K. Sienikiewicz-Małyjurek, *Skuteczne zarządzanie kryzysowe*, Warszawa 2015, s. 19.

- zasada prymatu terytorialnego, której istotą jest podział terytorialny państwa, w związku z tym całość działań antykryzysowych rozpoczyna się na szczeblach najniższych;
- zasada powszechności, która oznacza, że każdy organ administracji publicznej uczestniczy w działaniach antykryzysowych adekwatnie do swojego statusu prawnego i organizacyjnego;
- zasada funkcjonalnego podejścia, która określa względnie stałe powtarzalne, typowe i sformalizowane procedury działania ukierunkowane na realizację celów bezpieczeństwa narodowego;
- zasada zespolenia, która ma na celu zapanowanie nad wszelkimi pozostałymi formami administracji przez administrację publiczną;
- zasada ciągłości funkcjonowania państwa, co oznacza, że bez względu na stan i okoliczności funkcjonowania państwa, wszystkie formy organizacyjne władzy państwowej pozostają niezmienione.⁷

Jeszcze inną grupą zagrożeń charakterystycznych dla współczesnych czasów są te związane czy spowodowane rozwojem gospodarczym, rosnącą industrializacją oraz wynikające z wykorzystywania nowych technologii. Miejsce powstawania zagrożeń to zwiększone ilości awarii technicznych i katastrof spowodowanych działalnością człowieka, oprócz tych związanych z niekorzystnymi zjawiskami atmosferycznymi. Według piszącego ten artykuł, w Polsce największe zagrożenie mogą stanowić rozległe powodzie, będące skutkiem topniejącego śniegu lub będące wynikiem gwałtownych długotrwałych deszczy lub ulew. Kolejnym sklasyfikowanym zagrożeniem są pożary powierzchniowe, powstające w skutek długotrwałej suszy, następane z listy zagrożeń to silne wiatry, niosące znaczne zniszczenia infrastruktury i środowiska naturalnego.

Należy jednak podkreślić, że w obecnych i przewidywalnych uwarunkowaniach zbiór sklasyfikowanych zagrożeń kryzysowych dla bezpieczeństwa państwa będzie zawsze zbiorem otwartym⁸. Ponadto, w ocenie długoterminowej, przy rozpatrywaniu zagrożeń o charakterze pozamilitarnym, należy uwzględnić, że często nie będzie widoczny ani znany obiekt lub podmiot oddziaływania, prowadzący określone działania. Charakterystycznym zagrożeniem z tego obszaru jest terroryzm, czyli zorganizowana przestępczość, a cechą wspólną tych zjawisk będzie ich wzajemne przenikanie się,

⁷ J. Gryz, W. Kitler, *System reagowania kryzysowego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 203.

⁸ Ibidem.

czego nie można jednoznacznie zdefiniować obowiązującymi pojęciami i terminami⁹.

Nie bez znaczenia dla stabilności i wizerunku kraju zrównoważonego było i nadal jest członkostwo Polski w Sojuszu Północnoatlantyckim, co w dużym stopniu ustabilizowało bezpieczeństwo naszego kraju. Równocześnie pojawiły się dodatkowe wyzwania z obszaru reagowania na sytuacje kryzysowe spowodowane przyczynami pozamilitarnymi, z zagrożeniami terrorystycznymi włącznie. Ciągła identyfikacja nowych zagrożeń, mogących mieć wpływ na rozwój sytuacji kryzysowej w państwie oraz możliwością zaangażowania w ich rozwiązywanie wydzielonych pododdziałów i oddziałów najczęściej z jednostek podległym Wojskom Lądowym sprawia, że niezbędne jest właściwe sklasyfikowanie zagrożeń, w których żołnierze mogą nieść pomoc oraz uczestniczyć w likwidacji skutków powstałych w odniesieniu do zaistniałej sytuacji kryzysowej. Stała modyfikacja zadań musi zapewnić fundamenty wzmacniające zdolność reagowania systemu i szerokie jego zastosowanie wobec wszystkich rodzajów zagrożeń, co można osiągnąć poprzez kształtowanie i doskonalenie zdolności służb kryzysowych i przejrzyste procedury zarządzania kryzysowego.

Wyższy szczebel organizacyjny bazuje najczęściej na dokonaniach niższych szczebli, co odpowiada stwierdzeniu profesora Kotarbińskiego, że: „wszelkie zachowania aktywne składają się w całości z czynów prostych”¹⁰. O tym muszą wiedzieć podmioty zajmujące się planowaniem na wypadek wystąpienia sytuacji kryzysowych, tj. gmina do powiatu, powiat do województwa i dalej do ministerstwa na wszystkich szczeblach organizacyjnych, bowiem: „pracując dla ogółu, pracujemy dla siebie”¹¹.

Wyższe szczeble administracji państwowej muszą być przygotowane do profesjonalnego koordynowania wysiłków samorządowych w całym procesie zarządzania kryzysowego z uwzględnieniem Sił Zbrojnych. Mając na uwadze powyższe, można wyróżnić grupy zagrożeń mogących w szybkim tempie doprowadzić do powstania sytuacji o znamionach kryzysu i mieć wpływ na bezpieczeństwo oraz funkcjonowanie całego państwa lub jego poszczególnych regionów. Należą do nich klęski żywiołowe, zagrożenia wywoływane przez niekorzystne zjawiska polityczne, społeczne i ekonomiczne oraz zagrożenie terrorystyczne, z różnych powodów, czasami bagatelizowane lub z innych wyolbrzymiane.

⁹ Ibidem.

¹⁰ T. Kotarbiński, *Traktat o Dobrej Robocie*, PWN Warszawa 1973.

¹¹ Z wystąpienia Jana Pawła II w Sejmie RP z 11 czerwca 1999 r.

W grupie zagrożeń terroryzmem, gdzie Siły Zbrojne mogą oddziaływać jako grupa wiodąca lub ściśle współpracująca z możliwością wymiany informacji i doświadczeń jest doskonały przykład RENEGADE – nazwa kodowa samolotu porwanego lub opanowanego przez terrorystów, jeszcze inne to, piractwo lub terroryzm morski, w literaturze wymieniane są zagrożenia ze względu na obszar działania, z podziałem na:

- atak terrorystyczny z powietrza;
- atak terrorystyczny na morzu;
- atak terrorystyczny na lądzie.

Uwzględniając rodzaj zastosowanego środka terroru można wskazać:

- akt terroru biologicznego;
- akt terroru chemicznego;
- akt terroru radiologicznego;
- akt terroru informatycznego.

Do grupy zagrożeń zaliczanych do klęsk żywiołowych, które częściowo już wymieniono¹² również należą:

- powodzie, wynikające z intensywnych opadów atmosferycznych, zatopień lodowych, roztopów wiosennych;
- pożary wielko-powierzchniowe;
- wstrząsy sejsmiczne, tąpnięcia górnicze, osuwiska ziemi i spływy błotne;
- silne wiatry – trąby powietrzne;
- epidemie, plagi wśród zwierząt;
- awarie techniczne.

Wszelkie zagrożenia wywoływane przez niekorzystne zjawiska polityczne, społeczne i ekonomiczne zaszeregowano w ramach oddzielnej grupy. Przewiduje się, że do najbardziej prawdopodobnych zagrożeń tego typu należą:

- proliferacja broni masowego rażenia;
- przemyt, handel, wymiana materiałów niebezpiecznych, radioaktywnych oraz broni;
- niepokoje społeczne;
- masowe transgraniczne¹³ migracje ludności.

Powyższe zasadnicze grupy zagrożeń należy poszerzyć o zagrożenia wynikające z występowania na obszarze kraju przedmiotów wybuchowych i materiałów niebezpiecznych – pochodzących w dużej mierze z czasów II

¹² Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej, (Dz. U. z 2014 r., Nr 62, poz. 333 i 915 z późn. zm.).

¹³ W. Kopaliński, *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1996, s. 814.

wojny światowej, gdzie podczas prowadzenia prac ziemnych pracownicy odnajdują wspomniane niewybuchy, które mimo wielu lat w ziemi nadal są groźne i niebezpieczne.

W perspektywie najbliższej, już trzeciej, dekady dwudziestego pierwszego wieku, proces globalizacji oraz narastanie dysproporcji w rozwoju gospodarczym i cywilizacyjnym sprzyjać będą nasilaniu się zjawiska terroryzmu, zaliczanego do kategorii najpoważniejszych zagrożeń asymetrycznych. Jego ewolucja wskazuje na to, że ugrupowania terrorystyczne przyjęły nowe, dotychczas niespotykane metody działania i formy organizacyjne. Dążąc do osiągnięcia swoich celów, grupy te rozwijają koncepcję ataków na dużą skalę, można to nazwać, za innymi ekspertami, terroryzmem globalnym skierowanym przeciwko instytucjom międzynarodowym, państwom a najczęściej losowo wybranej ludności cywilnej. Z takiego schematu działań wynika, że jak w innych państwach Europy do walki z tymi zagrożeniami wprowadza się stany podwyższonej gotowości nie tylko dla policji i służb porządkowych ale i dla Sił Zbrojnych.

Zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym w celu likwidowania między innymi wymienionych wcześniej zagrożeń tworzy się Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego. Podstawą tego planu jest tzw. podstawa odwrócona, to znaczy plany gminne, powiatowe, wojewódzkie wynikają z siatki zagrożeń, a w skład tych obszarów wchodzi elementy takie jak:

1. Plan główny, który obejmuje:
 - charakterystykę zagrożeń i ocenę ryzyka ich wystąpienia, w tym dotyczących infrastruktury krytycznej oraz mapy ryzyka i mapy zagrożeń;
 - zadania i obowiązki uczestników zarządzania kryzysowego w formie siatki bezpieczeństwa;
 - zestawienie sił i środków planowanych do wykorzystania w sytuacjach kryzysowych.
2. Zapisany zespół przedsięwzięć realizowanych na wypadek sytuacji kryzysowych, a w tym:
 - zadania w zakresie monitorowania;
 - tryb uruchamiania niezbędnych sił i środków uczestniczących w realizacji planowanych przedsięwzięć;
 - procedury reagowania kryzysowego, określające sposób postępowania;
 - współdziałanie między siłami uczestniczącymi w reagowaniu¹⁴.

¹⁴ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, art. 5 (Dz. U. z 2007 r., Nr 89, poz. 590 z późn. zm.).

Z dotychczasowych doświadczeń oddziaływania sił dążących do dezintegracji wynika, że celem ataków mogą stać się ośrodki władzy oraz infrastruktury krytycznej ośrodków gospodarczych instytucji o charakterze publicznym, a także obiekty, których zniszczenie stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa powszechnego. Mogą to być między innymi: zapory wodne, zakłady przechowujące toksyczne środki przemysłowe oraz ujęcia wody pitnej. Ujęcia wody, jak wynika z przeprowadzonych przez autora badań, nie należą, bynajmniej w Polsce, do obiektów szczególnej troski, a powinny i zasługują na szczególną uwagę władz administracji i poszczególnych podmiotów.

Jeśli mowa o zagrożeniach o charakterze niemilitarnym i roli wojskowych wraz ze sprzętem, to w obowiązującym regulaminie Siły Zbrojne RP przed przystąpieniem do realizacji zadań związanych z sytuacją kryzysową na szczeblach dowódczych opracowują „plan użycia oddziałów i pododdziałów”. Do analizy przyjętego w temacie obszaru badań, autor, wykorzystując wcześniejsze badania oraz doświadczenie zawodowe przyjął, że najczęściej wytypowane do działania są Wojska Lądowe, które w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych na terenie naszego kraju realizują plan działania w przedstawionych sukcesywnie obszarach i fazach.

Pierwszym działaniem planistycznym po otrzymaniu zadania czy rozkazu przełożonego jest podpisanie arkusza zmian oraz wykaz aktualnych i obowiązujących podstaw prawnych i dokumentów odniesienia. Następnie, w wymienionym planie podane są sprawy ogólne, warunki działania zgodne z zakresem planu i pożądanym stanem końcowym, który to wymaga realizację celów działania, by osiągnąć oczekiwany stan czy rezultat, z jednoczesną oceną stanu zagrożenia czy ryzyka. Ustalane są siły i środki wydzielone w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowej, wraz z wszelkimi ograniczeniami. Dokonując ogólnego wprowadzenia w proces wydzielania sił i środków z szeregów Sił Zbrojnych należy przyjąć, że częstotliwość występowania oraz złożony charakter współczesnych kryzysów powoduje, iż przeciwdziałanie, zapobieganie i usuwanie ich skutków jest przedsięwzięciem wymagającym zaangażowania znacznego potencjału państwa, w tym sił i środków resortu obrony narodowej.

W związku z powyższym, niezbędne jest posiadanie opracowanych oraz systematycznie aktualizowanych planów użycia oddziałów i pododdziałów Wojsk Lądowych, określających zadania, sposób zabezpieczenia działań, a także zasady współdziałania ze wszystkimi zaangażowanymi w operację siłami i środkami. Celem działania właściwych organów pań-

stwa w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowej jest podjęcie natychmiastowych działań zmierzających do jej opanowania, ograniczenia jej skutków i przywrócenia stanu sprzed kryzysu. Główny wysiłek skupia się na monitorowaniu sytuacji oraz odpowiednim do skali i rodzaju sytuacji kryzysowej użyciu wydzielonych sił i środków Wojsk Lądowych. Wojska Lądowe wspomagają działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w zapobieganiu i likwidacji skutków sytuacji kryzysowych. Ponadto, przewiduje się możliwość wspólnych działań z siłami i środkami z innych państw w ramach wzajemnej pomocy udzielanej podczas katastrof i klęsk żywiołowych. „Plan użycia oddziałów i pododdziałów Wojsk Lądowych w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych”, zwany dalej „Planem użycia...”, identyfikuje siły i środki, określa terminy ich gotowości, zasady i zakres użycia oraz sposoby wprowadzania do wsparcia działań (zwanym dalej zadaniami z zakresu reagowania kryzysowego):

- antyterrorystycznych;
- zwalczania powodzi i zjawisk lodowych;
- odśnieżania;
- ratowniczo-gaśniczych i usuwania skutków pożarów przestrzennych;
- rozpoznania i likwidacji skażeń spowodowanych awarią chemiczną (wypadkiem radiacyjnym) lub aktem terroru;
- oczyszczania terenu z przedmiotów wybuchowych i niebezpiecznych;
- poszukiwawczo-ratowniczych;
- przeciwepidemicznych.

Inne zadania dla Sił Zbrojnych RP, wynikające z ich udziału w rozwiązywaniu powstających sytuacji kryzysowych, zawarte są w odrębnych dokumentach najczęściej zastrzeżonych. Zastrzeżonych, ponieważ siły i środki będące na wyposażeniu w armii są niejawnie, niemniej „Plan użycia...” „jako dokument dla wykonawców stanowi podstawę do opracowania planów i procedur reagowania elementów Systemu Kierowania Reagowaniem Kryzysowym w Siłach Zbrojnych na niższych szczeblach dowodzenia. Uaktualnianie „Planu użycia ...” odbywa się:

- okresowo, w cyklu dwuletnim, według stanu na dzień 1 stycznia do końca marca roku aktualizacji;
- doraźnie w przypadku zaistnienia zmian organizacyjnych i dyslokacyjnych, zasad i terminów utrzymania gotowości bojowej przez jednostki wojskowe.

Zmiany w składzie i wyposażeniu oddziałów i pododdziałów, jak również ich zamiany w związku z wykonywaniem innych zadań dokonuje się

kierując stosowne wnioski do odpowiednich szczebli Dowódców poprzez Szefów Zarządów Operacji Lądowych – na co najmniej 30 dni przed planowanym zaistnieniem zmian. Pełne zrealizowanie zadań przyjętych do wykonania przez Siły Zbrojne w zakresie przeciwdziałania powstaniu sytuacji kryzysowej, likwidacji jej skutków oraz przywrócenia stanu sprzed jej wystąpienia, następuje poprzez stałe utrzymanie zdolności do monitorowania sytuacji oraz sił i środków w gotowości do przeciwstawienia się kolejnym zagrożeniom. Jednocześnie celem działania Sił Zbrojnych w omawianych sytuacjach jest wsparcie organów administracji publicznej w realizacji zadań z zakresu reagowania kryzysowego, stosownie do obowiązujących uregulowań prawnych i ustaleń opisywanego planu.

Należy jednocześnie pamiętać o obowiązku zapewnienia osłony jednostek, instytucji i obiektów resortu Obrony Narodowej przed skutkami wszelkich zagrożeń niemilitarnych, w tym od prawie dwóch dekad dwudziestego pierwszego wieku atakami terrorystycznymi. Kryteriami, które zapewnią sukces i pełne powodzenie działań są stałe czynności mające na celu utrzymanie wydzielonych elementów kierowania oraz siły i środki Wojsk w gotowości do reagowania na zagrożenia, zgodnie z określonymi w planach terminami. Aktualne plany i sprawdzone procedury działania Wojsk umożliwiają skuteczne wsparcie układu pozamilitarnego, w tym szczególnie działań MSWiA. Podczas planowania i przygotowywania nowelizacji siatek zagrożeń czy planów, należy umożliwić lub zapewnić niezbędną samodzielność wydzielonych sił i środków, w tym zwłaszcza w zakresie zabezpieczenia logistycznego i medycznego. Podczas planowania, obowiązkowo dokonuje się oceny zagrożeń na czas zapobiegania i likwidowania zagrożeń, w których biorą udział oddziały i pododdziały wojskowe. Planiści wojskowi opracowują strategię działania na wypadek zaistnienia sytuacji kryzysowej, w której teoretycznie przyjmują rozpoznanie symptomów zagrożeń, ponieważ ich właściwa ocena oraz terminowe podjęcie decyzji w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom przynosi oczekiwane wyniki. Następne działanie do wykonania to ustalenie zdolności do uruchomienia w określonych przedziałach czasowych wydzielonych oddziałów i pododdziałów Wojsk dla sprawnego funkcjonowania Systemu Kierowania Reagowaniem Kryzysowym.

W stałym procesie planowania ustalana jest ciągłość dowodzenia i kierowania siłami wydzielonymi do realizacji zadań z zakresu kierowania reagowaniem kryzysowym. Jednocześnie oddziały i pododdziały Wojsk Lądowych utrzymywane są w gotowości do użycia w przypadku wystąpie-

nia sytuacji kryzysowych. Wielkość czyli liczebność użytych sił i środków zależy od rodzaju, intensywności i skali sytuacji kryzysowej.

Należy dodać, że oddziały i pododdziały Wojsk mogą współdziałać w czasie kryzysu niemilitarnego z siłami zbrojnymi państw NATO, koalicji lub innych państw biorących udział w operacji. Ich wielkość i zakres realizowanych zadań uzależnione są nie od przełożonych wojskowych, ale od decyzji władz państwowych. Żołnierze wykonują zadania z zakresu reagowania kryzysowego na podstawie ustawy¹⁵ o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, ustawie o stanie klęski żywiołowej¹⁶ oraz ustawie o stanie wyjątkowym¹⁷. Należy jednocześnie pamiętać, że użycie oddziałów i pododdziałów Wojsk Lądowych do realizacji zadań z zakresu reagowania kryzysowego nie może ograniczać ich zdolności do realizacji zadań konstytucyjnych i umów międzynarodowych. Należy uzupełnić wiedzę przypominając, że Oddziały i pododdziały Wojska wydzielane do realizacji zadań z zakresu reagowania kryzysowego mogą być wykorzystane stosownie do terminów gotowości określonych w „Instrukcji o gotowości bojowej wojsk” oraz załącznikach do „Planu użycia...”.

Z przepisów prawa i Ustaw wynika, że do użycia Wojska w zakresie usuwania skutków zaistniałej sytuacji kryzysowej, niezbędnym jest pisemny wniosek wojewody o udzielenie wsparcia przez, np. Wojska Lądowe, kierowany do Dowódcy Wojsk Lądowych, dowódcy Inspektoratu Wsparcia lub Związek Taktyczny, poprzez szefa Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego. Jeżeli jest inne zagrożenie niż wyszczególnione w zapisie, wówczas w celu wydzielenia oddziałów i pododdziałów Wojsk Lądowych do wsparcia działań antyterrorystycznych Policji niezbędnym jest wydanie, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, Postanowienia Prezydenta RP. W przypadkach niecierpiących zwłoki, decyzję o udzieleniu pomocy oddziałom Policji może podjąć Minister Obrony Narodowej na wniosek ministra właściwego ds. wewnętrznych i administracji. Podjęcie działań w tym trybie wymaga powiadomienia Prezydenta RP i Premiera RP. Prezydent RP niezwłocznie wydaje postanowienie o zatwierdzeniu lub uchyleniu decyzji Ministra Obrony Narodowej. Zapis ustawowy mówi, że w ramach wsparcia działań antyterrorystycznych Policji oddziały i pododdziały Wojsk Lądowych mają prawo

¹⁵ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 241, poz. 2416 z późn. zm.).

¹⁶ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski, op.cit.

¹⁷ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz. U. 113 poz.985 z późn. zm.).

użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w przypadkach oraz na warunkach i w sposób przewidziany dla oddziałów Policji. Zachowując gotowość do obrony niepodległości państwa i nienaruszalności jego granic, Siły Zbrojne, a w większości Wojska Lądowe, utrzymują określone siły i środki w gotowości do wsparcia organów administracji publicznej w zapobieganiu, zwalczaniu i usuwaniu skutków sytuacji kryzysowych. W przypadku realnego zagrożenia na rozkaz właściwego dowódcy (szefa) realizują, na zapotrzebowanie uprawnionych organów administracji rządowej, zadania z zakresu reagowania kryzysowego w celu zapobiegnięcia jego wystąpieniu lub likwidacji skutków kryzysu.

W „Planie użycia...” przyjmuje się kilka założeń planistycznych, w których uwzględnia się szereg ustaleń, które pozwalają wypracować zasady współpracy i współdziałania. Ustala się, że Wojska Lądowe realizują zadania zgodnie z kompetencyjnym zakresem ich działania. Jednocześnie, czynności realizowane na korzyść organów administracji publicznej nie mogą ograniczać zdolności wydzielonych oddziałów i pododdziałów Wojsk Lądowych do realizacji zadań w zakresie zapewnienia suwerenności i niepodległości Polski oraz jej bezpieczeństwa, a także ratyfikowanych umów międzynarodowych.

Do udziału w przeciwdziałaniu i likwidacji skutków sytuacji kryzysowych w pierwszej kolejności wydzielane są oddziały i pododdziały Wojsk Lądowych określone w „Planie użycia...”, zgodnie z podawanymi załącznikami do planu. Mając na względzie konieczność wykonania zadania, możliwe jest wykorzystanie innych sił i środków nie ujętych w „Planie użycia...”, adekwatnych do skali sytuacji kryzysowej oraz potrzeb operacyjnych.

Oddziały i pododdziały Wojsk Lądowych wydzielone do realizacji zadań związanych z reagowaniem kryzysowym wykonują zadania określone przez upoważnionych przedstawicieli organów administracji publicznej, pozostając pod dowództwem swoich przełożonych służbowych lub przełożonych, którym zostały one podporządkowane na czas prowadzenia operacji. Z ustawy i regulaminów Sił Zbrojnych wynika że Dowodzenie wydzielonymi oddziałami i pododdziałami odbywa się na zasadach określonych w regulaminach wojskowych i według procedur obowiązujących w Wojskach Lądowych.

Za zabezpieczenie elementów kierowania i środków łączności w przypadku braku kompatybilności wojskowych środków ze środkami innych służb odpowiada kierujący operacją reagowania kryzysowego. Należy pamiętać, że Wojska Lądowe przygotowane są do wykonywania wspólnych

zadań z siłami ratowniczymi innych podmiotów, w tym celu realizowane jest wiele ćwiczeń. Jednocześnie zadania do wykonania określone w „Planie użycia...” uszczegółowione zostaną odpowiednio w planach użycia na poszczególnych szczeblach decyzyjnych związków taktycznych, oddziałów czy pododdziałów w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych. Są one podstawą do opracowania rozkazów do użycia wydzielonych sił w przypadku wystąpienia konkretnej sytuacji kryzysowej.

Prowadzona dokumentacja podlega przeglądowi, który prowadzi się na wszystkich szczeblach dowodzenia w celu określenia realności i zgodności ze stanem faktycznym. Każdy dowódca, szef, komendant, odpowiedzialny jest za utrzymanie aktualności dokumentów własnych i bezpośrednio podporządkowanych jednostek oraz stosownych instrukcji i ustaleń. Regulaminowym zamiarem dowódcy jest, aby główny wysiłek skupić na monitorowaniu sytuacji, ograniczając możliwość pojawienia się sytuacji kryzysowej zagrażającej bezpieczeństwu obywateli RP oraz utrzymywanie gotowości do działania wydzielanych oddziałów i pododdziałów Wojsk. Ponadto, w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowej i wniosku organów administracji publicznej o pomoc w jej zapobieganiu lub likwidacji skutków, aktywowanie niezbędnych, wynikających ze skali zagrożenia elementów systemu kierowania reagowaniem kryzysowym oraz siły i środki będące w dyspozycji. Następnie jednym z zadań jest przegrupowanie siły i środków do rejonu wykonywania zadań i wspieranie stosownych organów administracji publicznej w dążeniu do opanowania sytuacji kryzysowej i zminimalizowania skutków jej oddziaływania na mieszkańców i mienie. W przypadku dalszego narastania zagrożenia, kierowanie, adekwatnie do potrzeb, kolejnych oddziałów i pododdziałów. A po zakończeniu akcji, przemieszczenie sił do miejsc stałych dyslokacji i odtworzenie ich gotowości bojowej.

Siły Zbrojne RP przeznaczone są do wszelkich działań związanych z utrzymaniem pokoju i bezpieczeństwa. Należy przypomnieć, że najczęściej cytowana definicja sił zbrojnych, którą stosuje się w polskiej teorii i praktyce sztabowej, pochodzi ze *Słownika terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* wydawnictwa Akademii Obrony Narodowej. W zapisie wyszczególniono, że wojsko stanowi wyspecjalizowany organ państwa, który podlega bezpośrednio centralnej władzy wykonawczej, jest przeznaczony do ochrony i obrony interesów kraju, a także posiada monopol na stosowanie przemocy zbrojnej, broni i środków przymusu.

Jednocześnie w art. 26 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zdefiniowano pojęcie sił zbrojnych oraz ich funkcje. Widnieje tam zapis, że armia

ma służyć ochronie niepodległości Polski, bronić niepodzielności jej terytorium, zapewniać bezpieczeństwo i nienaruszalność granic. Ponadto, zgodnie z 97 punktem Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP z 2007 roku bardzo ważnym zadaniem Sił Zbrojnych RP jest wspieranie organów państwa w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego, udzielanie potrzebnej pomocy wojskowej właściwym instytucjom, służbom rządowym oraz samorządowym, organizacjom cywilnym i obywatelom w reagowaniu na zagrożenia. W związku z tym, wojsko jest upoważnione do tego, aby prowadzić obserwację i kontrolę przestrzeni powietrznej Polski, wspierać ochronę granicy lądowej, wód terytorialnych, prowadzić działalność rozpoznawczą i wywiadowczą, monitorować skażenia promieniotwórcze, chemiczne i biologiczne na terytorium kraju oraz prowadzić akcję oczyszczania terenu z materiałów wybuchowych i przedmiotów niebezpiecznych pochodzenia wojskowego. Prócz tego, utrzymuje się siły zbrojne w gotowości do prowadzenia operacji poszukiwawczo-ratowniczych samodzielnych lub we współpracy z innymi organami i służbami państwowymi i umożliwia się ich uczestnictwo w narodowym systemie zarządzania kryzysowego, by mogły rozwijać umiejętności pomocy społeczeństwu i odpowiednim organom administracji publicznej w przypadku klęsk żywiołowych, zagrożeń terrorystycznych oraz katastrof spowodowanych przez człowieka.

Odpowiedzialność Sił Zbrojnych w szczególnych okresach i sytuacjach rozkłada się na obiekty centralnych władz państwowych i administracyjnych, które w sposób szczególny narażone są na ataki terrorystyczne. Należą do nich Urząd Prezydenta, Urząd Premiera, Parlament oraz urzędy ministerstw. Ewentualne ataki terrorystyczne na obiekty użyteczności publicznej zlokalizowane w dużych aglomeracjach miejskich, albo w ich pobliżu, mogą skutkować nie tylko znacznymi stratami materialnymi, ale również ofiarami wśród ludności cywilnej. Zwiększone ryzyko ataku terrorystycznego dotyczy także:

- zakładów posiadających materiały promieniotwórcze oraz toksyczne środki przemysłowe;
- składów paliw płynnych, gazu oraz materiałów wybuchowych i amunicji, rafinerii, rurociągów i gazociągów;
- dużych zapór wodnych i elektrowni;
- lotnisk międzynarodowych i krajowych;
- ujęć wody pitnej;
- dużych dworców kolejowych, metra;
- teatrów i kin;

- supermarketów i dużych domów towarowych.
- Obiekty wojskowe, które potencjalnie mogą zostać zaatakowane przez organizacje terrorystyczne i stać się w ten sposób zagrożeniem, a nawet sytuacją o znamionach kryzysu są między innymi:
- bazy, składnice i składy broni, amunicji, materiałów wybuchowych oraz MPS;
 - lotniska wojskowe i porty wojenne;
 - kompleksy, w których rozmieszczone są instytucje centralne, dowództwa RSZ, Korpusy czy Sztaby wojskowe, jednostki specjalne przeznaczone do realizacji zadań sojuszniczych;
 - jednostki realizujące zadania w zakresie zabezpieczenia logistycznego NATO;
 - poligony, miejsca zgrupowań i ćwiczeń sił sojuszniczych;
 - stacjonujące na terytorium Polski wojska sojusznicze (m.in. Wielonarodowy Korpus Północ-Wschód w Szczecinie)¹⁸.

Podsumowując, kolejne zagrożenia można mnożyć i wymieniać, są one ujmowane w scenariusze do ćwiczeń czy ukazywane w filmach, ale jak wykazują badania, można się do nich jedynie przygotować i zaledwie próbować niwelować ich skutki w momencie ich powstania, całkowicie wyeliminować ich nie można. Z tego powodu, artykuły takie jak ten winny być głosem w dyskusji, aby ten i wiele innych przedmiotów badań sprawdzać, łączyć, scalać. Obecne wykorzystywanie Sił Zbrojnych jako siły, która wspomaga służby ratownicze i porządkowe jest bardzo dobrym rozwiązaniem, zwłaszcza że wojsko jest instytucją, do której społeczeństwo ma największe zaufanie, a mundur zasługuje na szacunek. Bez względu na to jaki kto ma stosunek do armii i jakie poglądy wyznaje, należy przywołać stare porzekadło: chcesz mieć pokój szykuj się do wojny ponieważ, pokój nie jest dany raz na zawsze. Nawet jeśli teoretycznie nie ma żadnego zagrożenia, to wojsko sprawia, że społeczeństwo czuje się w państwie bezpiecznej.

Jak duże znaczenie mają siły zbrojne w państwie pokazały zamachy terrorystyczne w listopadzie 2015 r. we Francji. Wprowadzono tam stan wyjątkowy, a wojsko okazało się jedyną instytucją, która była w stanie przywrócić w tym kraju względną stabilizację. Siły Zbrojne RP były i nadal

¹⁸ 18 września 1999 oficjalnie powołano Wielonarodowy Korpus Północno-Wschodni. Od tego momentu do sztabu MNC NE dołączali oficerowie z innych krajów i obecnie tworzy go personel z 18 krajów. W ramach podtrzymywania operacyjności MNC NE regularnie bierze udział w ćwiczeniach międzynarodowych (Crystal Eagle, Sharp Lynx itp.) i krajowych (Anakonda, którego uczestnikiem był autor niniejszego artykułu).

są bardzo ważnym elementem państwa, zarówno w przypadku wystąpienia jakiegoś zagrożenia, wojny, jak i podczas pokoju. Im liczniejsze jest wojsko i im lepiej wyszkolone, tym bardziej uważa się dany kraj za potęgę militarną, a co za tym idzie, środowisko międzynarodowe darzy je większym szacunkiem. Gdyby nie armia, skutki wielu klęsk żywiołowych i innych sytuacji kryzysowych byłyby tragiczniejsze, a zaprowadzenie porządku w państwie o wiele trudniejsze, żeby nie powiedzieć niemożliwe. Siły Zbrojne to trzon wspomnianej działalności, od jego podstaw zależy siła działania.

Zadań jest wiele pomysłów na wykorzystanie Sił Zbrojnych tyle samo albo więcej, zatem trudno jest na etapie budowy systemów mówić czy pomysł jest dobry i czy się sprawdzi w realnym działaniu, niemniej doświadczenie uczy, że nie należy psuć dobrego a jedynie poprawiać czy doskonalić. Korzystać z wiedzy i doświadczenia, nie kierować się wizjonerstwem, a mieć wizję tego, by Siły Zbrojne RP, jak historia pokazuje, służyły społeczeństwu w utrzymaniu bezpieczeństwa. Z całą pewnością w artykule nie wyczerpano tematu i przedstawione zagadnienia mogą posłużyć jako punkt wyjścia do dalszych wystąpień, a zagadnienia poruszane w treści posłużą jako głos do dyskusji którą należy stale prowadzić, aby mogła rozwijać się nauka.

BIBLIOGRAFIA

1. Grocki R., *Zarządzanie kryzysowe w Polsce*, Pułtusk 2007.
2. Gryz J., Kitler W., *System reagowania kryzysowego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
3. Grzywna Z., *Bezpieczeństwo i zagrożenia w aglomeracjach*, Katowice 2012.
4. Grzywna Z., *Koncepcja wykorzystania zasobów w sytuacjach niemilitarnych zagrożeń w województwie śląskim*, rozprawa doktorska, AON Warszawa 2004.
5. Hyb L., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod redakcją naukową Z. Grzywna, Katowice 2014.
6. Jabłonowski M., Smolak L., *Zarządzanie kryzysowe w Polsce*, Pułtusk 2007.
7. Kopaliński W., *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1996.
8. Kotarbiński T., *Traktat o Dobrej Robocie*, PWN Warszawa 1973.
9. Koziej S., *Miedzy pokojem a wojną*, „Polska zbrojna” 1997, nr 33.
10. Krala J., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod red naukową Grzywna Z., Katowice 2014.
11. Kuck J., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod redakcją naukową Grzywna Z., Katowice 2014.

12. Lidawa W., Krzeszowski W., Więcek W., *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych*, Warszawa 2010.
13. Pietrek G., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod red naukową Grzywna Z., Katowice 2014.
14. Skomra W., *Zarządzanie kryzysowe – praktyczny przewodnik po nowelizacji ustawy*, Wrocław 2010r.
15. Sienikiewicz-Małyjurek K., *Skuteczne zarządzanie kryzysowe*, Warszawa 2015.
16. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2008.
17. *Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*, Warszawa 2000.
18. Służalska B. J., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, Katowice 2014.
19. Stańczyk K., Tomczyk M., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod red naukową Grzywna Z., Katowice 2014.
20. Stawnicka J., Wiśniewski B., Socha R., *Zarządzanie kryzysowe teoria, praktyka, konteksty, badania*, Szczytno 2011.
21. Swół J., *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod red naukową Grzywna Z., Katowice 2014.
22. Świniarski J., *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w obliczu wyzwań XXI wieku*, Siedlce 2001.
23. Tyrała P., *Zarządzanie bezpieczeństwem – wyzwania XXI wieku*, Warszawa 2008.
24. Tyrała P., *Zarządzanie kryzysowe*, Toruń 2004.
25. Wróblewski D., Połec B., *Teoria i praktyka zarządzania ryzykiem*, Warszawa 2014.
26. *Współczesne zagrożenia w zarządzaniu i bezpieczeństwie*, praca pod redakcją naukową Grzywna Z., Katowice 2014.
27. Zawila-Niedźwiecki J., *Ciągłość działania organizacji*, Kraków 2013.

AKTY PRAWNE

28. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. z 2017r. poz. 209).
29. Ustawa z dnia 8 września 2006r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz.U. z 2006r., nr 191, poz. 1410 ze zm).
30. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2008r., nr 25, poz. 150).

31. Ustawa z dnia 21 listopada 1967r. o Powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2016r., poz. 1534).
32. Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej. (Dz.U. 2002 nr 62 poz. 558, brzmienie od 25 07 2014.z.U.z 2014.).
33. Ustawa z dnia 18 marca 2014 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2014. poz. 333, poz. 915. art. 18 pkt 1. Status: Akt obowiązujący. Wersja od: 25 lipca 2014 r.).
34. Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz. U. 113 poz.985 z późn. zm.).
35. Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.

dr hab. Zbigniew Grzywina

Z-ca Dyrektora Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa AJD
w Częstochowie.